

zise

Told- og Skattehistorisk Tidsskrift

21. årgang

1998

Nr. 2

Zise - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift er medlemsblad for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsens medlemmer er afdelingschef Hans K. Nielsen, København (formand), direktør, dr. phil. Henrik Becker-Christensen, Åbenrå (næstformand), inspektør Birthe Buur Hansen, Ålborg (kasserer), fuldmægtig Gunnar Jakobsen, København (sekretær), regionschef Palle Castbak, Kalundborg, ekspeditionssekretær Aage E. Hansen, Padborg, kommitteret René Mikkelsen, København, regionschef Hans Jørgen Mortensen, Viborg og dr. phil. Mikael Venge, København (redaktør).

Medlemskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø, tlf. 3529 2722.
Kontingentet andrager 60 kr. om året for enkelte medlemmer,
500 kr. for institutioner og firmaer.
Biblioteker kan tegne abonnement for 60 kr.
Zise udkommer tre gange om året, og hvert hefte indeholder ca. 40 sider.

Bidrag til Zise bedes sendt til
Told- og Skattehistorisk Selskab, Redaktionen
Strandgade 100, bygning K, 1401 København K, tlf. 3288 9409
eller til sekretæren,
fuldmægtig Gunnar Jakobsen,
Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø.

Fra Reykjavik til Rønne

For første gang har det nu 21-årige Zise fået en ansigtsløftning. Det tog sin tid, men resultatet er forhåbentlig faldet i læsernes smag. Redaktøren, som kun har heppet fra sidelinien, er i hvert fald rævestolt.

Endnu en fornyelse. Den 3. april 1792 sejlede en driftig Fanøskipper en ladning proviant og kramvarer til Island. I den tætpakkede last indgik både fransk og spansk salt, rugbrød, kringler og tvebakker, hatte, bomuld, lærred og fløjsbånd, tobak, lakrids, kaffe, sukker, sæbe, tjære, søm og knapper. Vor viden, som kan specificeres yderligere, skylder vi den udmærkede tolder Müller i Hjerting, som var emnet for en af de første artikler i det nystartede Zise.

Fanøskipperens last er imidlertid forblevet en enlig svale. Siden 1979 har Island end ikke været strejft i Zises spalter, men det bliver der rådet bod på nu. 550 års union sætter trods alt sine spor, selv om fællesskabet ofte hang i en tynd tråd. Stærkt forenklet udtrykt er det »pennestrøget« i 1536, da Christian III og rigsrådet indlemmede de norske kronlande i Danmark, og dernæst Kierfreden 1814, da Frederik VI's forhandlere sikrede Danmark-Norges nordatlantiske bestanddele for det nu stærkt indskrumpede monarki, der er skyld i, at kompetente islandske historikere som en selvfølge taler og skriver et formfuldendt dansk. En af dem er Arni Daniel Juliusson, som vi præsenterer i dette nummer. Juliusson har

Den islandske historiker, Arni Daniel Juliusson, der skriver i Zise om beskatningen af Island i 15-1600-tallet, er født i 1959, mag.art. fra Islands Universitet i 1991 og forsvarede i 1997 meget fornemt sin ph.d.-afhandling »Bønder i pestens tid«, ved Københavns Universitet. Han har redigeret »Islands Historiske Atlas« (1989-1993) og er engageret i studier af den danske centralmagts påvirkning af den islandske, sociale udvikling 1550-1650, et fælles, dansk-islandsk projekt.

bidraget med en artikel om 15-1600-tallets Island som et dansk skatteobjekt.

Fra Islands fjelde og sletter højt mod nordvest et spring til klippeøen i sydøst. Den klippeø, der stadig er dansk takket være behjertede Hasle- og Rønneborgeres indsats i 1658, som vi skildrede i sidste nummer. Her i nr. 2

bringer Zise den lovede artikel af Mogens Lau om Rønnes gamle toldkammer, som blev indviet for 100 år siden og stadig fungerer, nu som told- og skatteregion. Fra hovedlandet kommer i rækken af gamle toldermemoirer den afdøde toldinspektør i Århus, Anker Degns, erindringer fra mange års tjeneste ved en række af en svunden tids jyske toldsteder. Det er Anker Degns søn, Zises gode ven Ole Degn, der har renskrevet sin faders efterladte erindringer.

Desuden tre mindre bidrag. Vagn Vinje, hvis erindringer vi anmeldte i 1996, har funderet over begrebet værditold, som de gamle toldere ikke kunne fordrage. Edith Landsmann (måske og måske ikke portrætteret på sidste side i forrige nummer) skildrede i 1989 sine erindringer som kontorist i toldvæsenet. Hun er fra en tid, da kvinder med job betragtedes som »selverhvervende«, men hverken glosen eller begrebet findes vist mere. Edith Landsmann, nu 90, huskes senest som formand for Toldetatens pensionistforening. I dette lille, muntre erindringsglimt mindes hun sin »karriere« som fagforenings-

kvinde på et felt, hvor udviklingen må siges at være gået stærkt.

Selv har jeg tumlet med en lærd disputats om et svært emne, hvilket er undskyldningen for, at anmeldelsen først bringes nu. Flere anmeldelser af told- og skattehistoriske landvindinger følger i næste nummer. Endelig minder vi om selskabets generalforsamling, der annonceres på sidste side.

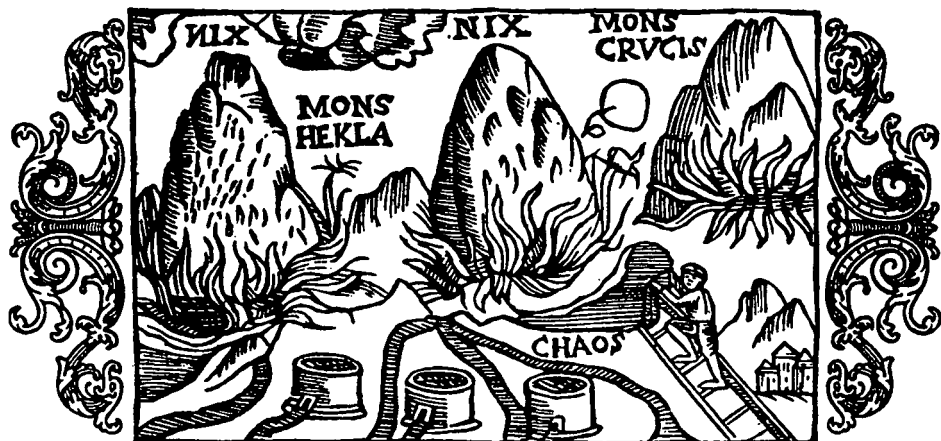
Forsiden

På forsiden af dette nummer ses det samlede personale ved Frederikshavn toldkammer, fotograferet på toldkammerets pompøse hovedtrappe lørdag den 11. september 1926. Billedet har været bragt i Zise før (1993 s. 52), men i let beskåret form og under forkert år, så vi vover en reprise med skyldig tak til Bente Borg Sørensen, Told•Skatmuseumet, der har forestået en identifikation af de 19 mand og 1 pige.

Lad os være galante og starte med hende. Øverst på trappen står toldkontorist, frk. I. Christensen (nr. 16), der netop var fyldt 24 år. Til højre for hende rager den ene af toldkammerets to

Føjet Lørdag d 11/9 26

14 15 16 17 18 19 20 10
13 12 11 9
1 2 3 4 5 6 7 8

Under Grevens fejde i 1530'erne forsøgte Christian III at pantsætte Island til den engelske konge, Henrik VIII. Manden på stigen forestiller måske en 1500-tals mineingeniør, der spejder efter de forekomster af svovl, man fra dansk side reklamerede med. Forhandlingerne strandede dog, da Henrik VIII krævede Helsingør og Helsingborg udleveret. Christian III måtte klare sig uden engelsk hjælp, men til gengæld forblev både Island og Øresundstolden på danske hænder.

toldelever op (17) og ved hans side med et lidt usikkert smil den anden, Anker Degn (18), hvis erindringer i dette nummer er anledningen til reprisen. Da fotografiet blev taget, havde Anker Degn været ansat i toldvæsenet i lidt over en måned og boede på værelse i Frederikshavn efter, at han havde forladt barnedomshjemmet i Hadsund. Han var da netop fyldt 18 år. Erindringerne skildrer i glimt oplevelser fra hans følgende 52 år i toldvæsenets tjeneste. Da billedet blev bragt første gang i Zise, burde opmærksomheden i øvrigt have været rettet mod toldbetjent Karl Breitenbauch, hvis søn, Børge E. Breitenbauch, skrev artiklen om Frederikshavn toldsted i 1993. Karl Breitenbauch står med hvid kasket yderst til højre (10).

Meget iøjnefaldende midt i billedet med stok og cigar ses en tydeligt vel-

næret toldforvalter Frederik Rander, som var Anker Degns første chef (4). Til højre for ham toldkammerets næstkommanderende, toldkontrollør John Jans, der var født i Dragør og af hollandsk skipperslæggt, som navnet antyder (5). Manden til venstre i mørkt tøj er toldassistent V.G. Nielsen, som i følge Breitenbauch kaldtes Gegge (3). Toldbetjentene og den enlige pakhussarbejder yderst til venstre (1) bærer uniformer, som hørte til jobbet, mens det øvrige personale som »selvkledte« nøjedes med kasketter. Toldmedhjælperen bagest (15), frk. Christensen og de to toldelever er helt i civil. Numrene har Anker Degn selv noteret på sit eget eksemplar af fotografiet, men fortegnelsen er siden gået tabt, så vi takker atter Bente Borg Sørensen.

Mikael Venge

En af de få, der ænsede Island i 1500-tallets Europa, var den landflygtige, svenske katolik Olaus Magnus. I sit store værk om de nordiske folk (1555) skildrer han Islands overvældende smørrigdom, og på det primitive stik ses to islandske malkekoer og tre tønder smør. I baggrunden bispesædet Holar. I følge Olaus Magnus spiste man på Island tørret fisk med smør i stedet for brød. Islændingene kalder han »et sundt, elskværdigt og gæstfrit folk«, men stridbare og krigeriske.

Skatter og godsdrift i 15-1600-tallets Island

af Arni Daniel Juliusson

Det mest iøjnefaldende træk ved det islandske skatte- og toldsystem i 15-1600-tallet set fra en dansk synsvinkel var den relativt mindre vægt på direkte skatter og told og den relativt større vægt på indtægter fra handelen. Det hænger sammen med kongemagtens svage indflydelse i middelalderen og øens decentrale, politiske struktur. Før 1550 havde kronen næsten ingen indtægter af jordegods. Unægteligt en kontrast til situationen i Danmark-Norge. Næsten al jord var aristokratiets eller kirkens ejendom, og der var meget få selvejende bønder.

Dette billede ændredes i nogen grad efter reformationen 1550. Kongen konfiskerede nu hele klostergodset og de afsatte, katolske bispers besiddelser. Kloster- og bispegodset udgjorde ca. 20 % af det samlede jordegods på øen. Selve domkirkegodset forblev dog under kirkens og biskoppernes kontrol. Klostergodset kom det islandske aristokrati for det meste til at råde over, og kun ca. halvdelen af indtægterne fra kirkegodset tilfaldt kongen.

Desuden skulle hver bonde, der ejede en formue af en bestemt størrelse, svare et vist beløb. Beløbet var relativt lavt, og hver bonde betalte det samme uanset, om han ejede en stor ejendom eller ej. Taksten var 20 alen vadmel eller prisen

på et moderfår. Hypotetisk kunne kongen risikere kun at oppebære én skat af et storgods på hundreder af gårde og mange hovedgårde, hvis ingen af landboerne ejede nok til at betale skat. Da fik kongen kun godsejerens skat. Men i de fleste tilfælde betalte en stor del af bønderne på hvert gods denne skat. Oplysninger om antallet af skattebønder eksisterer kun for to år før det 18. århundrede. Mærkeligt nok for de tidlige år 1096 og 1311. Da var deres respektive antal 4.560 og 3.812. Reelt fik kongen kun halvdelen af skattebeløbet. Resten gik til betaling af omkostningerne ved Altinget og til de islandske lovmænd.¹

Efter 1550 indgik skatten i den sum, kongens repræsentant i Island skulle betale i årlig afgift af sit len. Afgiften var sat til 2.500, 3.200 eller 3.600 daler.² I 1645 blev afgiften fastsat til 3.343 rigsdaler på grundlag af nøje beregninger af kongens indtægter af skat, told af skibe og kronens jordegods.³ Indtægterne steg ikke i årene indtil 1648, da denne metode blev anvendt, men dalede tværtimod lidt – til 3.099 1/2 rigsdaler i 1646 og 2.996 1/2 rigsdaler i 1647. Ikke nogen stor indtægt fra et område, der sidst i 1600-tallet sandsynligvis talte omkring 60.000 indbyggere, en tiendedel af Norges befolkning. Da Christian IV i 1625 forsøgte at opkræve ekstraskatter af

Island, begrundet med hans store udgifter til krigsførelse, nægtede islændingene pure at betale. De vedtog på Altinget, at landet var alt for fattigt til at betale noget som helst.⁴ Modsat Danmark og Norge lykkedes det aldrig kongemagten i hele det 17. århundrede at øge skatterne i Island.

Monopolhandelen

Åbenbart betragtede kongen ikke lensafgiften som den vigtigste indtægtskilde fra Island. Afgørende var i stedet indtægten fra monopolhandelen. I følge en kilde fra det 18. århundrede, Skuli Magnussons bog »Forsøg til en kort Beskrivelse af Island«, som man hidtil har anset for pålidelig, indbragte monopolhandelen 1.614 rigsdaler om året i dens første 18 år (1602-1619), de næste 43 år indtil 1662 1.592 rigsdaler og 4.400 rigsdaler årligt i de 21 år indtil 1683.⁵ Disse tal hentede Skuli Magnusson fra optegnelser i Den arnamagnæanske Bogsamling, og det ser ud til, at oplysningerne stammer fra handelskompagniernes hovedbøger. I de følgende år steg udbyttet yderligere til omkring 7.000 rigsdaler om året, og i 1700-tallet blev det endnu højere, ofte 14.000 rigsdaler. Kongens totale indtægt af monopolhandelen i de 186 år mellem 1602 og 1787 er anslået til 1.359.477 rigsdaler, hvilket svarer til 7.300 rigsdaler årligt.⁶

Skuli Magnussons tal stemmer imidlertid ikke med nogle dokumenter, der findes på Rigsarkivet. I regnskaberne fra Det islandske Kompagni kan man konstatere udbyttet til Kgl. Majestæt i perioden 1621-1660.⁷ Det viser sig, at kompagniet i årene 1625-1631 betalte omkring 30.000 rigsdaler til kongen eller

godt 4.300 rigsdaler årligt. Tallet indbefatter tilsyneladende de afgifter, der nævnes i Skuli Magnussons bog, men også yderligere leverancer til kongen. De ser ud til at være blevet ydet som betaling for kompagniets rettigheder i Island, men dette er ikke helt klart. Hvis det er tilfældet, udgjorde kongens årlige indtægter af den islandske handel i første halvdel af 1600-tallet ikke 1.592 rigsdaler, men omkring 4.300 rigsdaler, med lensmandens afgift 7-8.000 rigsdaler. Forskellen er måske ikke så stor. Til sammenligning betalte nordmændene i årene 1641-1648 230.000 rigsdaler i skat om året.⁸ Kongens indtægter af Island var tre gange mindre pr. indbygger end fra Norge, men forskellen blev mindre i den følgende fredsperiode. Da lå de norske skatter på omkring 100.000 rigsdaler, mens den islandske handel og skatten gav mellem 4.600-8.000 rigsdaler. Omvendt kan man spørge, om det er berettiget at sammenligne indtægter af monopolhandel med skatter og at se bort fra kongens indtægter af den norske handel.

Det fattige Island

Var islændingene så fattige, som Altinget påstod? Fandtes der intet at hente i Island? Påstandene må nok anses for tvivlsomme. For det første gav Islands-handelen i normale år en god fortjeneste, når klimaet var nogenlunde gunstigt, og der ikke forekom vulkanudbrud. Det var vel at mærke de danske handelskompagnier, der strøg fortjenesten. Mest på salg af fisk, hentet fra den sydlige og vestlige del af landet. Fortjenesten kunne stige til henved 100.000 rigsdaler i de allerbedste år i 1700-

Olaus Magnus vidste fra vor egen Saxo, at islændingene var lærde folk, og det er nok Saxo, der har inspireret ham til at opstille fire runestene ved kysten. I baggrunden bispesædet Skalholt. Olaus Magnus' værk er skrevet i Rom, hvor man forestillede sig alskens okkulte tildragelser på det fjerne, eksotiske Island. De fem mystiske skikkelser er afdødes skygger, mens odden mere realistisk, om end lidt spejlvendt forestiller Reykjanes.

tallet.⁹ Men handelskompagnierne var forpligtede til at handle også i de dårlige år, og da forsvandt det meste af fortjenesten. Dette var i hvert fald tilfældet det meste af 1700-tallet, mens vi ved mindre om 1600-tallet.

Dernæst tjente den islandske overklasse godt på landbruget. Det havde man gjort i hvert fald fra det 13. århundrede i betydeligt omfang og måske helt fra sagatiden. 95 % af al jordejendom tilhørte aristokratiet eller kirken indtil 1550, og selv om kongen tilegnede sig 20 % i 1550, beholdt aristokratiet indkomsten af halvdelen, som allerede omtalt. Sammenlagt gik mellem 80 og 90 % af alle indtægter fra Islands jord direkte til landets egen overklasse.

Hvor stor var elitens indtægt fra landbruget? Hver landbo eller fæster¹⁰ betalte 5 % af gårdens værdi om året. Den mest udbredte størrelse var gårde på 20 hundreder. Et »hundrad«, den grundlæggende værdienhed i det gamle Island, svarede til 120 alen vadmel eller en malkeko. Af en gård på 20 hundreder betaltes altså et beløb, der svarede til en malkeko. Mærkeligt nok ser en islandsk ko ud til at have produceret omkring

dobbelt så meget mælk som en norsk malkeko.¹¹ I anden halvdel af det 17. århundrede fandtes der omkring 4.000 gårde i landet. Med et gennemsnit på 20 hundreder bliver den samlede indtægt 4.000 hundreder årligt eller 4.000 køer. Et hundrede svarer til lidt mere end 5 speciedaler senere i det 17. århundrede.¹²

Det totale udbytte af jordegodset var imidlertid betydeligt større. De fleste landboer lejede husdyr af godsejerne, de såkaldte kvilder eller rentekøer. Typisk lejede bønderne køer eller moderfår, og hver kvilde omfattede 1 ko eller 6 får. Man anså altså 6 moderfår for at svare til 1 ko i produktivitet. Ofte havde man 6 kvilder på hver gård, og afgiften af hver kvilde var 2 »fjordunger« smør, idet en »fjordung« svarer til lidt mindre end 5 kg i nyere tid.¹³

Landgilden af domkirkegodset i middelalderen var ikke meget større end smørrenten,¹⁴ og godsejernes indtægter af kvilderenten også i 15-1600-tallet befandt sig tilsyneladende i næsten samme størrelsesorden som landgilden. Indkomsten fra landbruget kan beregnes til 35-40.000 rigsdaler, der som omtalt næsten udelukkende tilfaldt det

islandske aristokrati, mens kongen og centralmagten kun oppebar en meget lille del. Kongen fik altså ikke rigtigt andel i det islandske landbrugs overskudsproduktion, men 15-1600-tallets Island kan på ingen måde betegnes fattigt.

Bønderne

Foruden landgilde og »kvildelejer« betalte hver bonde en række andre afgifter. Disse afgifter undergik meget store forandringer i perioden fra 1494-1550.

Aristokratiet forsøgte at øge udbyttet af tre forskellige indtægtskilder, og det lykkedes i det store og hele. Det hang sammen med, at de to pestepidemier i 1402-1404 og i 1494 havde bortrevet en uhyggelig stor del af befolkningen, måske over halvdelen begge gange. Sammen med andre tilfælde af pest og hungersnød i 14-1500-tallet og en tilsyneladende beskeden naturlig vækst i folketallet medførte det en permanent befolkningskrise.

For det islandske aristokrati var der tale om en senmiddelalderlig agrarkrise af dimensioner. Indtægten af hver gård faldt fra omkring 10 % til 5 % af værdien. Et stort antal gårde lagdes øde, og mange blev aldrig genopbygget. Midt i 1400-tallet lå omkring 30 % af alle landbogårde i Nordisland øde. Indtægterne af landgilde og kvildelejer faldt katastrofalt. Over halvdelen af indtægterne før pesten var forsvundet i det 16. århundrede, da en stor del af gårdene lå øde, og indtægterne af hver beboet gård var halveret.¹⁵

Det var den sorte død, der ramte Island i 1402, og krisen tilspidsedes efter den anden pest i 1494. I denne situation

greb godsejerne ind og gennemtvang ændringer på tre felter.

Tienden, der før var en ejendomsskat og blev betalt af godsejerne, blev nu lagt på bønderne. Hver bonde skulle betale tiende af den gård, han eller hun boede på. Tendensen bliver først synlig i kilderne omkring 1540, men er muligvis sat ind før. Tienden beløb sig til 1/100 årligt af ejendomsværdien¹⁶ og deltes i fire dele til bispens, de fattige, præsten og kirken. Efter reformationen tog kongen omkring halvdelen af bispetienden.¹⁷

Kirkeskatten, den såkaldte lysskat og høskat, skulle nu betales af hver bonde i stedet for af hver gård. Ændringen, der indførtes i 1510,¹⁸ berørte alle bønder, der holdt husdyr, uanset hvilken type gård, de boede på. Der var ikke tale om særligt store beløb, men tendensen til at forpligte bønder eller bondefamilier i stedet for gårde, hvor der kunne bo to eller flere familier, trådte frem på andre felter såsom fattigforsørgelsen.

Efter 1500 pålagdes hver bonde mange slags hoveri for godsejeren.¹⁹ I nogle tilfælde kunne han slippe ved at betale et bestemt beløb, i andre var det ikke muligt at betale sig fra det. Der var tale om forpligtelser som at fiske på gods-ejerens både, høslæt på hovedgården fra 1 til 7 dage og lån af heste. Disse forpligtelser indførtes i løbet af 1500-tallet på de fleste godser i landet, men de blev aldrig så udbredte i Nordisland som i Sydland og ser ud til at være formindsket noget i løbet af det 17. og 18. århundrede.

Formelt var de islandske bønder frie, men grundlæggende bestod der et patron-klient forhold mellem godsejeren og de bønder, der boede på et gods.

Som kontrast til smørrigdommen skildrer Olaus Magnus her det barske klima på Island, hvor indbyggerne må søge ly i klippehuler (bemærk de mistrøstige profiler, der spejder efter bedring i vejret!). Skibene sigter til hansekøbmændenes snyd og bedrag, som islændingene forsøgte at værgе sig imod. I renæssancens Rom forestillede man sig naturligvis, at det skete ved at leje nogle pansrede ryttere, som gør udfald mod de gridske hansekøbmænd.

Bønderne stod i senmiddelalderen og op i 1500-tallet under godsejerens beskyttelse. Forholdet var for begge parter af en stærk og forpligtende karakter, så reel frihed var der ikke meget af for de islandske bønder. Normalt foretog de sig ikke andet, end hvad godsejeren bestemte, selv om oprør og sammensværgelser forekom. Godsejerne sad med en flok svende på deres mægtige, befæstede hovedgårde og kunne når som helst ride afsted. Man ville helst slippe for deres besøg, men ofte fandt der overgreb sted, især når to godsejere stredes om jorden. Tit måtte bønderne flytte, hvis godset skiftede ejer. Centralmagts repræsentanter levede også en farlig tilværelse. Mange af 13-1400-tallets kongelige fogeder blev dræbt af islandske høvdinge eller deres svende.

Patron-klient forholdet mellem bønderne og aristokratiet er antagelig den vigtigste årsag til, at det lod sig gøre at forpligte bønderne til at betale tiende og yde hoveri efter 1500. Efter 1550 blev Island fredeligere. Det var ikke længere farligt at repræsentere kongen, og de store, befæstede hovedgårde forsvandt. Der fandtes stadig store gårde, men de funge-

rede ikke længere som magtcentre for små, feudale stater. Patron-klient forholdet overlevede, men i ændret form, og centralmagten fik et sikkert greb om samfundet. I 1600-tallet blev det forbudt de islandske godsejere at hæve landgilden eller øge antallet af kvildelejer på gårdene.²⁰ Det var centralmagten, der traf denne beslutning. Dermed var det ikke længere muligt at presse mere ud af landbruget, end man allerede fik, men det var jo allerede betydelige beløb.

Var de islandske bønders lod alene sliddet og undertrykkelsen? Det var jo dem, der producerede hele den overskudsproduktion, der via handel og skatter, landgilde og kvildelejer overførtes til kongen, til danske købmænd eller til det islandske aristokrati, de verdslige og kirkelige høvdinge. I dokumenter fra begyndelsen af 1600-tallet kan man se kongelige embedsmænd beskrive de tunge byrder, der hvilede på bønderne i form af skatter og afgifter.²¹ De kilder, der beskriver islandsk landbrugsproduktion sidst i 1600-tallet indikerer alligevel en relativ velstand i den forstand, at en almindelig bondefamilie i et normalt år kunne ernære sig ved familie-

brugets produktion.²² Norske kilder fra først i 1700-tallet giver udtryk for, at nordmændene ikke var selvforsynende, mens islændingene var,²³ men en sammenligning er lidt kompliceret.

Islands skattestruktur var på mange

måder grundlæggende anderledes end i de øvrige dele af det dansk-norske monarki. Årsagerne hertil må søges i en forskellig historisk udvikling, hvor kongemagten altid spillede en langt mindre rolle i Island.

Noter

Redaktionen beklager, at Zise ikke er i stand til at levere de særlige nordatlantiske bogstavformer ligesom de specielle islandske accenter, som burde stå over alle navne. Forhåbentlig kan læseren selv forestille sig dem.

1. Björn Teitsson: *Islandssögukaflar 1550-1630* (Fjölritad sem handrit). Reykjavík 1977.
2. Kancelliets Brevbøger 1571-1575 s. 413, forleningsbrev til Johan Bockholt af 30. marts 1574, *Altingisbækur* II, 1589 s. 127, Forleningarbrev Herra Laurits Krus yfir Islandi, Kancelliets Brevbøger 1583-1586 s. 452, forleningsbrev til Johan Bockholt af 31. januar 1586.
3. Islands Nationalarkiv, Rentukammerskjöl Y 5 1641-1646, *Lensreikninn*gar.
4. Björn Teitsson: *Islandssögukaflar* s. 30.
5. Skuli Magnusson: Forsøg til en kort Beskrivelse af Island (1786), udgivet af Jon Helgason. *Bibliotheca Arnsmagnæana* V. København 1944 s. 92-93.
6. Jon J. Adils: *Einokunarverslun Dana a Islandi 1602-1787*. Reykjavík 1919 s. 627.
7. Rigsarkivet, Registrant 108 B. *Islandske Kompagnis regnskaber 1620-1660*.
8. Øystein Rian: *Den nye begyndelsen 1520-1660*. Aschehougs *Norgeshisto-*

- rie V. Oslo 1995 s. 158.
9. Gisli Gunnarsson: *Upp er bodid Island*. Reykjavík 1985 s. 197.
10. Fæster er egentlig ikke anvendeligt for Island, fordi der næsten aldrig var tale om fæste på islandske gårde.
11. Arni Daniel Juliusson: *Bønder i pestens tid*. Landbrug, godsdrift og social konflikt i senmiddelalderens islandske bondesamfund. Ph.d. afhandling, Københavns Universitet 1997 s. 199.
12. *Hagskinna*. Reykjavík 1997 s. 925.
13. *Sst.* s. 922.
14. Se note II.
15. *Forf.s* ph.d. afhandling s. 75-165, 288-298.
16. Einar Laxness: *Islandssaga I-ö*. Reykjavík 1977 s. 182.
17. Björn Teitsson: *Islandssögukaflar* s. 31.
18. *Diplomatarium Islandicum* VIII s. 306.
19. *Forf.s* ph.d. afhandling s. 281-285.
20. Kancelliets Brevbøger 1635-1639 s. 144, missive til Pros Mundt af 29. april 1635.
21. *Altingsbækur* III, 1598 s. 147.
22. Arni Daniel Juliusson: *»Valkostir sögunnar«*. Saga 1998.
23. Ståle Dyrvik og Ole Feldbæk: *Mellom brødre 1780-1830*. Aschehougs *Norgeshistorie* VII. Oslo 1996 s. 50.

Rønnes gamle toldkammer

af Mogens Lau

En dag sidst i maj 1897 gik en yngre mand fra borde, da 66-selskabets lille dampskib Thor ankom til Rønne havn. Han var juridisk kandidat og ansat som assistent i Finansministeriets ekspeditionskontor for toldsager, men som følge af den 64-årige toldinspektør Niels Juels død kort forinden var den unge mand blevet konstitueret i embedet som toldinspektør for Bornholm.¹

Embedet indebar, at han skulle føre det overordnede tilsyn med toldstederne på Bornholm - Hasle, Allinge, Gudhjem, Svaneke og Nexø - der lededes af toldoppebørselskontrollører. Det samme gjaldt i og for sig Rønne, hvad angik regnskabsforretningerne, mens den direkte administration af Rønne toldsted påhvilede toldinspektøren.

Denne organisation af toldvæsenet på Bornholm var gennemført allerede i 1784. Begrundelsen var, at da Bornholm med sin isolerede beliggenhed havde egen amtmand og egen kommandant, måtte man også have en overordnet fiskal myndighed. Udviklingen i skibsfarten betød dog, at ordningen blev forældet, og i 1928 blev toldinspektoratet for Bornholm nedlagt. I stedet fik hvert toldsted sin egen toldforvalter.²

Den unge mand hed Frederik Henning Jørgensen, men fik senere bevilning til at føre familienavnet Teist. Da han steg i land hin majdag i 1897, kan

han næppe have undgået at komme forbi en statelig bygning, som i et års tid havde været under opførelse midt på havnen. Bygningen var Rønnes nye toldkammer, hvor han skulle få sit kommende virke. Toldkammeret var dog endnu ikke klar til brug, og i den første tid måtte Teist tage til takke med de noget mere beskedne lokaliteter i Rønnes gamle toldbod på nordsiden af Toldbodgade.

Toldboden fra 1684

Omkring 1635 havde lensmanden på Bornholm, Holger Rosenkrantz, opført Rosengården i Rønne som en mere bekvem residens, når forholdene på det forfaldne Hammershus blev for uholdelige. Efter enevældens indførsel blev Bornholm et amt, og det besluttedes at opføre en kornbod, hvor kronens landgildeydelse kunne opmagasineres. Den skulle tillige rumme et pakhus, hvor toldvæsenets udlossede gods kunne synes, vejes, måles og fortoldes.³

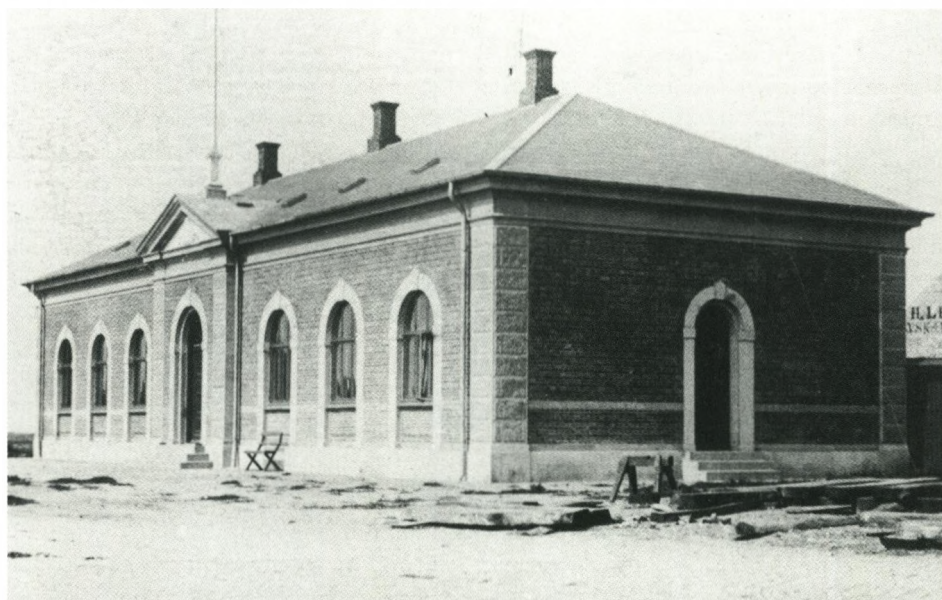
Kornboden blev opført i 1684 ved siden af Rosengården. Det blev en anseelig bygning, 29 fag i bindingsværk og med tegltag. I de 4 fag nærmest havnen indrettedes toldbod. Da det bornholmske toldinspektorat oprettedes 100 år senere, opstod der pladsproblemer, og i 1788 købte man et hus på hav-

nen, der havde tilhørt en smed, men hvor der nu blev indrettet vejerbod og bolig for toldinspektøren. Lokalerne i Kornboden blev herefter alene brugt som toldpakhus, mens smedens hus på havnen kaldtes Toldbodgården.

I årene efter 1800 under Englands-krigene fik toldvæsenet nye arbejdsopgaver. De kaprede skibe skulle registreres og deres ladninger vurderes. Det blev starten på planerne om at bygge et nyt og større toldpakhus. I første omgang nøjedes man med at få rådhed over endnu 4 fag af Amtsstuemagasinet, som Kornboden nu blev kaldt. I 1836 overvejede man at købe en stor

købmandsgård, men den blev nedrevet for at give plads til havnens udvidelse. I stedet fik man mulighed for at overtage hele Amtsstuemagasinet i 1841, idet landgildeydelse i naturalier var faldet bort. Fra 1842 var den gamle Kornbod på ny toldbod, mens Toldbodgården blev solgt efter i nogle år at have fungeret som embedsbolig for toldkasseren.

I 1870'erne stagnerede mange småhavne, mens Rønne tværtimod blomstrede op som følge af jernbanen og en stigende varetilførsel. Efter toldloven af 1863 skulle tolderne fysisk kontrollere alle indførte varer, og den stigende

Rønnes nyopførte toldkammer 1897. Byggepladsen anes endnu, og haven er ikke anlagt. Døren i østgavlen fører ind til toldinspektørens entré. Hans kontor er det første vindue ud mod pladsen, mens aftrædelsesværelset vendte mod nord, hvor der lå et savskæreri umiddelbart bag toldkammeret. Toldassistenternes kontorer er de to næste vinduer, mens klarering foregik på den anden side af vestibulen.

Kornboden på havnen i Rønne, der blev opført i 1684. Her opbevaredes bornholmernes landgilde inden udskibningen til København. Toldboden lå nærmest havnen i Kornbodens vestende bag de fire vinduer. På nabohuset (nu nedrevet) anes gadenavnet Toldbodgade (foto­grafiet tilhører Told- og Skatteregion Bornholm).

vareomsætning førte omkring århundredskiftet til, at der opførtes en lang række større toldkammerbygninger med betydelig pakhuskapacitet.⁴

Det nye toldkammer

I 1893 besigtigede den københavnske arkitekt Vilhelm Petersen toldboden i Rønne, der nu atter var den gamle

kornbod fra 1684. Petersen (1830-1913) indberettede til overtoldinspektora­tet, at han havde fundet toldboden for­­tæret af råd, og at en fuldstændig ombygning var nødvendig. Han påpegede desuden, at den skrånende grund gjorde det vanskeligt at af- og pålæsse vogne med toldgods. Herefter blev den lokale arkitekt Mathias Bidstrup anmodet om at udtale sig. Bidstrup anbefalede et salg af toldbodkomplek-

set, idet grunden var for lille til et nyt toldkammer. Toldbodgade var smal, og en ny bygning måtte derfor trækkes tilbage fra gadelinien.

På finansloven for 1896-1897 blev der afsat 38.000 kr. til projektet. En grund blev købt for 9.000 kr. af et privat firma og et tilstødende areal på havnepladsen erhvervet af Rønne by, som til gengæld overtog den eksisterende toldbod, Kornboden alias Amtsstuemagasinet. Herefter skred man til opførelsen af det nye toldkammer. Arkitekten blev den samme Vilhelm Petersen, der nok ikke helt tilfældigt kom på inspektion i 1893. Petersen havde i 1872-1875 opført det imponerende, københavnske toldkammer i Amaliegade, der blev nedrevet i 1977. Heldigvis står hans toldkammer i Rønne endnu.

Rønnes nye toldkammer blev et monumentalt bygningsværk i italiensk renæssancestil. Det opførtes i røde mursten på en sokkel af granitkvadre. Også hjørnerne og indgangspartiet markeredes af groft tilhuggede granitkvadre. Vinduer og døre blev indfattet af fint tilhuggede granitsten, mens der blev støbt pyntebånd som fodremme og under vinduerne. Over hovedindgangen placeredes en frontispice med Christian IX's initialer, og på taget tronede en 6 meter høj flagstang.

Toldkammeret skulle oprindeligt have været i to etager, for at man kunne holde opsyn både med Rønne havn og fiskerihavnen ved Nørrekås, men det blev der ikke råd til. Nogen officiel indvielse synes heller ikke at have fundet sted, men en regning fra Dams hotel røber dog, at der blev leveret 15 kuverter »koldt bord«, da man den 28. juli 1897 rykkede ind i den nye bygning.

Drikkevarerne må man selv have skaffet.

Fra overtoldinspektoratet blev der stillet spørgsmålstegn ved, om »det er fornødent at indrykke en bekendtgørelse i de offentlige blade om omflytningen«. I stedet resolverede inspektoratet, at »en plakat herom på den gamle toldkammerbygning synes at måtte være tilstrækkelig«. Man ruttede ikke med statens midler.

Den 4. august 1897 var den lokale presse, øens tre dagblade, Bornholms Tidende, Bornholms Dagblad samt Bornholms Avis og Amtstidende, inviteret til at tage bygningen nærmere i øjesyn. Avisartiklerne giver et meget klart billede af bygningens indretning og funktioner. Bornholms Tidende skrev: »Toldinspektørens hovedkontor vender ud mod havnen, og fra dette er der en både smuk og fri udsigt over havnen og til den skovklædte pynt på hin side bugten syd for havnen«. Toldinspektøren residerede i toldkammerets østgavl, hvor han rådede over et stort kontor mod havnen og et mindre mod gården samt et arkiv. Avisen roste endvidere beliggenheden, der var ideel til formålet, men en kritisk anmærkning undgik toldkammeret dog ikke. Avisen bebrejdede Rønne byråd, at det havde afhændet en del af havnepladsen, og tilføjede i et let truende tonfald: »Men det er ikke første gang, at byrådet på den måde er gået avet om med hensyn til havnen og havnepladsen«. Åbenbart var spørgsmålet om en havneudvidelse noget, der satte sindene i bevægelse.

Uanfægtet af disse planer blev der i de følgende år brolagt omkring bygningen og anlagt en have. Øst for told-

Toldbodgården, den gamle smedie, der blev erhvervet som toldvæsenets domicil i 1788, ligger vinkelret syd for Kornboden med facade ud mod havnen. Toldbodgade løb mellem Toldbodgårdens have og Kornboden, der anes i baggrunden.

kammeret plantede man bornholmske rønnebærtræer, hvoraf et lever endnu. Mod syd plantede man lindetræer og i 1905 en rådhusvin og en vedbend. Vinen måtte dog lade livet under en storm i 1983.

Alt var ikke idyl i det monumentale, nye bygningsværk.

Den unge Frederik Teist, der som den første tog Rønne toldkammers nye chefkontor i besiddelse, faldt godt til på øen og nød snart almindelig respekt. Men rent fysisk befandt han sig skidt. Det viste sig at have en årsag. »Har jeg ikke i de tre år her på Bornholm sagt, at det var, som om mit helbred kæmpede mod en usynlig fjende nede på mit kontor«, skrev Teist den 30. september 1900.⁵ Han fortsatte: »I

går lod jeg arkitekten bryde gulvet op. Og hvilket syn! Gulvbjælker, indskudsbrædder, fodstykker, vinduespaneler – kort sagt alt træværk var fortæret og ødelagt af den ægte, giftige hussvamp, der har boltret sig af hjertens lyst«. Det viste sig, at det ikke blot var galt i toldinspektørens kontor, men at alle gulve i bygningen var angrebet af svamp. Man havde glemt at sørge for ventilation under gulvene.

Snart dukkede også en ydre trussel op. Den 12. februar 1902 var Teist dirigent ved et stormfuldt møde i Rønne, hvor ikke færre end 1.000 bornholmere debatterede den forestående havneudvidelse. Byrådets og ingeniørernes plan om at bygge en ny havn ud i havet blev med overvældende majoritet forkastet

til fordel for et projekt, hvor man i stedet gravede et havnebassin inde på land.

Planen truede unægteligt det nyopførte toldkammer, som lå netop, hvor bassinet skulle graves. Teist noterede efter mødet: »De var rasende på byrådet, som i 1896 havde solgt staten toldkammergrunden«. ⁶

Beslaglagt og bombet

Det blev dog ved truslen. Først 2. verdenskrig bragte – ganske bogstaveligt – toldkammeret i skudlinien. Det var i krigens slutfase, at nye trusler mod hverdagen på Rønne toldkammer blev ubehageligt nærværende. Den 20. marts 1945 fik toldforvalter Ågård besøg af to tyske officerer, der gennemgik bygningen »fra kælder til loft«. Det viste sig, at Rønne kommune og den tyske værnemagt havde diskuteret spørgsmålet om at beslaglægge enten toldkammeret eller havnens administrationsbygning.

Fra toldkammeret afgik næste dag et brev til den tyske »Insel-Kommandant«, hvori man protesterede skarpt mod en beslaglæggelse. »Et sådant skridt fra værnemagts side vil være intet mindre end en katastrofe for toldvæsenet i Rønne, fordi der ikke i Rønne findes andre lokaler til kontor og pakhus, hvorfra toldvæsenet ville kunne udøve sin omfattende og for den danske stat livsvigtige virksomhed«. Det hjalp dog ikke. Den 4. april måtte toldforvalteren meddele departementet, at toldkammeret ville blive beslaglagt i den nærmeste fremtid, og den 24. april modtog toldforvalteren

værnemagts officielle beslaglæggelsesdekret, udstedt af »Wehrmachtintendant Dänemark« i Silkeborg. Lokalerne i østfløjen ud mod havnen skulle rømmes samme dag.

Tyskerne skulle bruge toldkammeret til at registrere de mange tyske flygtninge fra østfronten. Fra slutningen af april ankom dagligt alle slags fartøjer, og til sidst befandt der sig omkring 40.000 tyske flygtninge på Bornholm. På toldkammeret fik man travlt med at finde andre lokaler. På amtstuen kunne man låne to kontorer samt plads til arkivet på loftet, havnetoldopsynet kunne få plads i arbejdsgiverforeningens bygning, og af dampskibsekspeditionen lånte man et mindre pakhus til toldklarering. Det viste sig dog, at også Amtstuegården var blevet beslaglagt. I stedet måtte man i hast leje sig ind hos en skibsmægler i Havnegade. En del inventar blev anbragt på et loft i Grønnegade.

I juni efter befrielsen kunne toldvæsenet flytte tilbage i bygningen. Der var knuste ruder, huller i taget og revnet puds. Da russerne havde beslaglagt amtsstuen, blev der indrettet amtstue i toldkammerets vestlige ende. Først i maj 1947 flyttede amtstuen ud.

En skrivelse fra toldforvalter Ågård til overtoldinspektoratet af 18. maj giver et levende indtryk af alle de genvordigheder, toldvæsenet på Bornholm gennemlevede i krigens sidste dage. Det fremgår, at Ågård forinden har været i telefonisk forbindelse med overtoldinspektoratet i København.

Russerne bombede Rønne den 7. og 8. maj 1945. Ved angrebet den 7. led toldkammerbygningen ingen skade, men om formiddagen den 8. maj blev

Tolderne i Rønne, opstillet foran det dengang ret nyopførte toldkammer i 1915. Den distingverede, hvidskæggede herre er oppebørselskontrollør Hugo Charles Castonier, født i 1858 og altså 57 år gammel. Den lille, tykke tolder øverst på trappen er toldassistent Jens M. Dam, der var bornholmer og 32 år. Han endte som toldforvalter i Svanke. Foran ham poserer sidelæns toldkammerets chef, toldinspektør Hans Jacob Lerche-Jørgensen, 69 år. Øverst står toldassistent Henry P. Dich, 25 år og nygift. Også han var bornholmer. Dich førte kommandoen i pakhuset og blev senere toldforvalter i Vordingborg. Ved hans side med »civil« kasket den unge, 17-årige toldmedhjælper K. Jespersen. Midt i billedet ses lidt krasbørstig toldassistent Jørgen Peter Pihl, 67 år. Det er om Pihl og en anden tolder, at det i toldinspektør Teists erindringer omkring århundredskiftet hedder, at de sad med deres guldtressede kasketter og lange piber i liggestole foran toldkammeret. Til højre i elegant vest toldassistent Th.M. Dahl, 37 år, der nød et vist ry som toldkammerets leviemand. Foran ham står endnu en indfødt bornholmer, toldassistent H.P. Nielsen, 36 år, der sluttede karrieren som toldforvalter i Hasle. Den eneste i uniform er overrørsbetjent H.A. Lerche, der var 63 år gammel. Betjentene fik lavere løn, men til gengæld betalt uniform (Told- og Skatteregion Bornholm).

alle ruder i sydsiden og en del i nordsiden sprængt, mur og tag ramt af sprængstykker og projektiler. Rønnes befolkning var blevet evakueret den 8. om morgenen, også hele toldvæsenets personale. Først den 10. vendte man tilbage og begyndte at føre tilsyn med havnen. På dette tidspunkt opholdt tyskerne sig stadig i bygningen, og da man senere formodede, at de ikke længere havde brug for toldkammeret, viste det sig, at nu huserede russerne der.

Ågård henvendte sig til amtmanden, men han var optaget af forhandlinger,

og toldforvalteren blev henvist til Rønnes kærner. Hos kærneren fik Ågård den besked, at russerne stort set krævede at få de samme bygninger, som tyskerne havde beslaglagt, men at han kunne prøve at henvende sig til frihedsrådet. Her blev han venligt modtaget og fik løfte om, at frihedskæmperne ville forsøge at få russerne ud.

Det viste sig, at det kun var enkelte menige soldater, der holdt til i toldkammeret, og at det heller ikke var svært at få dem ud. De kom bare ind igen, fordi låsen til hoveddøren var itu.

Lindetræerne, plantet kort efter opførelsen i 1897, er vokset godt, som det ses på dette ældre foto. Til venstre vestfløjen med pakhuset. I dag er hele pladsen ryddet og opfyldt af tilkørsler til færgeterminalen. Rønnes gamle toldkammer står endnu, men atmosfæren og den arkitektoniske effekt er unægteligt gået tabt.

Der var også adgang til toldkammeret gennem portene og kældervinduerne. Ågård kunne dog i det mindste komme ind for at besøgte bygningen.

Der mødte ham et frygteligt syn. Virkningerne af bombardementerne var ikke det værste, selv om en del af lofterne og væggene var beskadigede. Det værste var det utrolige svineri, der herskede overalt. Så godt, det lod sig gøre uden håndværkere, fik Ågård døre og porte låst og stængt. Også i det midlertidige kontor i Havnegade havde der været fri adgang, hvilket adskillige fremmede havde benyttet sig af. Pengeskabet var dog ikke opbrudt, og toldvæsenets ejendele var heller ikke forsvundet. Personalet var sluppet uskadt gennem de voldsomme begivenheder, men de fleste havde fået deres hjem mere eller mindre ødelagt.

Omvæltninger

Ved momsens indførelse den 3. juli 1967 blev Bornholms øvrige toldsteder nedlagt og hele personalet flyttet til Rønne, der i 1968 fik status som distriktstoldkammer. Denne personaalekspllosion var mere, end det gamle toldkammer kunne rumme. I 1968 var der godt 60 ansatte, og der var ikke andet for end at leje sig ind forskellige steder i Rønne. Virksomhedskontrollen fik til huse i en villa på Søndre Allé, og toldkontrollen fandt husly hos 66-selskabet. Administration og opkrævning forblev på toldkammeret, hvor man inddrog pakhuset til kontorer og frokostlokale. Centralvarme var allerede installeret i vinteren 1957-1958 efter en langvarig »centralvarmefejde«, og i 1969 fik man ovenikøbet toiletter.

Indtil da havde der kun været et wc i toldinspektørens aftrædelsesværelse, hvor der også var opstillet et stort monstrum af et badekar.

Det var toldvæsenets principielle indstilling, at de nye distriktstoldkammer skulle have til huse i samme bygning. I Rønne fandtes imidlertid ingen muligheder for at udvide toldkammeret. Grunden var alt for lille og omgivet af bygninger på alle andre sider end ud mod havnen. I 1972 erhvervede man en stor grund ved Kystvejen af Rønne kommune, som til gengæld skulle overtage det gamle toldkammer.

Den store omlægning af Rønne havn midt i 70'erne førte imidlertid til, at alle bygningerne rundt om toldkammeret blev revet ned. Handelen fra 1972 gik tilbage, og i 1981-1982 opførtes et nyt kontorhus, der blev forbundet med det gamle toldkammer af en mellemgang af glas. I 1993 fulgte endnu en nybygning, der gav plads for yderligere personale i den nydannede told- og skatteregion.⁷

Toldkammeret fra 1897 er stadig rammen om Bornholms bidrag til statsfinanserne. Under 100 meter derfra ligger endnu Kornboden og Toldbodgården, hvorfra told og skat opkrævedes siden 1684. At alle tre bygninger står i dag, og at told- og skattevæsenet stadig har til huse i en af dem, er bemærkelsesværdigt. Noget lignende kendes ingen andre steder i Danmark.

Noter

1. Frederik Teist: ... og Hammerfyret svandt i natten. Rønne 1975 s. 7.

2. Sst. s. 22-24.
3. Jf. Bodil Tornehave: Fra Sise til Moms. Rønne 1981.
4. Henrik Fode: Liberalisme og frihandel 1814-1914. Dansk Toldhistorie III. København 1989 s. 291-306.
5. Frederik Teist: ... og Hammerfyret svandt i natten s. 15.
6. Sst. s. 16.
7. Jf. Mogens Laus første artikel om Rønne toldkammer i Zise 1993 s. 4-15 og hans fine, nye jubilæumsskrift, 100 år 1897-1997, udgivet af Told- og Skatteregion Bornholm på toldkammerets 100-års dag den 20. august 1997 (redaktørens tilføjelse).

Erindringer fra jyske toldsteder

af Anker H. Degn (1908-1996)

I sommeren 1925 var min skoletid forbi, og jeg skulle til at skaffe mig et arbejde. Det var en svær tid. DSB, post- og telegrafvæsenet, ØK og mange andre antog ikke elever. Jeg søgte ind ved privatbanerne, men der var heller intet at få. Så henvendte jeg mig til toldvæsenet. Ansøgningsfristen for ansættelse til august var for længst overskredet, men til foråret ville der komme en annonce om 20 elever, som var årskontingtetet dengang.

Så kom far hjem fra Broen og sagde, at der i telefonen via stationen var blevet sagt, at politimesteren havde ringet, om jeg kunne komme på politistationen til en samtale. Det var skolebestyreren, der havde sagt, at jeg havde fået en god eksamen, og at han ville anbefale mig. Samtalen med politimesteren endte med, at jeg blev ansat fra 1. august til 50 kr. om måneden, og glad var jeg.

Der fulgte en ny og spændende tid. Jeg skulle arbejde i motorafdelingen, hvor en ældre kontorist hidtil havde passet det hele. Der var i Hadsund politikreds 40.000 indbyggere, og der var registreret omkring 600 personbiler og lastbiler. 350 med U-numre fra Ålborg amt og 250 med V-numre fra Randers amt.

En skønne dag var det blevet forår, og annoncen fra toldvæsenet kom i avisen. Jeg var klar over, at arbejdet hos

politiet aldrig blev et levebrød, så jeg skrev ansøgningen og skaffede de papirer, der skulle med. Om aftenen den 11. maj 1926 rejste far og jeg til København for at fremstille mig i departementet.

Rejsen gik først med privatbanen til Randers, derefter med statsbanerne til Fredericia, med en lille færge over Lillebælt, videre over Fyn med tog, over Storbælt med en større færge og til sidst med toget til København, hvor vi ankom tidligt om morgenen. Vi travede rundt i gaderne og på Gammelstrand, hvor fiskerkonerne troede, at vi var kunder.

Endelig blev det tid at gå i departementet i »Den røde Bygning«. På gangen lå der marmorfliser, der raslede, når man gik på dem. Her mødte vi statsministeren, Stauning. Foran kontorchefens dør blev vi anbragt på nogle stole. Før os var der en ansøger, der mødte med sin far og to »fortalere« af et meget fornemt udseende. Vi kunne høre, at kontorchefen sagde: »Nej, med den eksamen må jeg beklage, at der intet er at gøre«. Far havde ellers troet, at en fin mands søn ville blive foretrukket.

Det blev vores tur, og kontorchefen fortalte os, at han havde 600 ansøgninger til de 20 stillinger. Efter samtalen gik vi igen rundt i gaderne og først langt ud på eftermiddagen ned i en snusket kælderbeværtning, hvor vi fik

kaffe til vore medbragte »klemmer«. Så fulgte den lange togtur hjem. Dengang sad man på træbænke uden nogen form for polstring. Om jeg efter to nætters rejse mødte på kontoret, husker jeg ikke.

Tidspunktet må have været heldigt, for der gik ikke længe, før der kom brev fra toldvæsenet om, at jeg skulle indsende en lægeattest. Så fik jeg brev om, at jeg var ansat i Frederikshavn fra den 1. august 1926. Aftenen før, jeg

skulle forlade mit barndomshjem, gik jeg ud til vores havelåge og så mig om til alle verdenshjørner. Her ville jeg aldrig komme til at bo mere, sagde jeg til mig selv.

Toldelev

Jeg havde sat en annonce i en Frederikshavneravis og modtaget 6-7 tilbud på logi. Jeg valgte et hos hjemmebager Larsen, Emilievej 14, der tilbød kost og

Anker Degn som nyudnævnt toldassistent 1932, 24 år gammel. Degn stammede fra Hadsund, hvor hans far var »broformand« på broen over Mariager fjord (alle fotos er familie billeder).

logi for 80 kr. om måneden. Min mor var født i Frederikshavn og fulgte mig derop. Om natten sov hun hos en familie, hun kendte. Jeg tog mit værelse i besiddelse, og den næste dag lørdag den 31. juli fremstillede jeg mig for toldforvalteren. Han udbetalte mig min løn på 114 kr. 34 kr. skulle altså dække sygekasse og alle andre fornødheder.

Mandag den 2. august mødte jeg på kontoret og blev sat ind i de mange opgaver. En kollega fortalte, at 5-6 af de mange skibe, der blev ind- og udklarede, var spritsmuglere, der udnyttede spiritusforbudet i Norge. Spritten hentede de ude på Herthas flak, hvor der lå depotskibe udenfor dansk toldgrænse. Udklareringen omfattede altid 1 ton vinkeljern, som en smed i Frederikshavn havde boret huller i. Hvis smuglerne blev forfulgt af tolderne i Norge, kunne man droppe det hele på havbunden. Min kollega nævnte 3-4 af byens velhavende borgere, der ejede racerbådene og drev smugleriet.

Nogle af smuglerne var tilknappe og mælede ikke mange ord, men andre var mere meddelsomme. Én fortalte mig en historie om en norsk aftager, der drev gæk med det norske forbuds politi. Hele hans grund var indhegnet af tomme spritdunke, der var fyldt med cement. En fingernem blikkenslager havde forfærdiget en kat og en papegøje af dunkeblæk for at håne to betjente, der kaldtes Kat og Papegøje. Han fortalte også, at smugleren solgte postkort af sceneriet. Da jeg tillod mig at tvivle på historien, svarede han, at han efter næste »rejse« ville tage to postkort med til mig. Han holdt ord, og jeg fik kortene. Den samme norske smugler

reklamerede i avisen med salg af sprit og whisky. Når betjente forklædt som civile henvendte sig, blev de ført ud i stalden og fik forevist to væddeløbsheste, der hed Sprit og Whisky, og som var til salg.

I min fritid spadserede jeg på molerne eller i omegnen. Alt var meget nyt for mig. Inden 1. marts 1927 skulle vi ansøge om ferie. Som nyansat måtte jeg være beskeden og vælge i maj. Da jeg vågnede på min første feriedag, var alt dækket af sne, også de flotte, nyudsprungne tulipaner. Det er det eneste, jeg erindrer om min første ferie i toldvæsenet.

Efter to år i Frederikshavn skulle jeg på kursus i København. Toldforvalteren var flink og fulgte mig ned på dampskibet M.G. Melchior, hvor han bad sin gode ven kaptajnen tage mig med på 2. klasse uden beregning. Næste morgen klokken 7 stod jeg på Larsens plads i København og kunne gå til Guidedekasernen, hvor kurset afholdtes. Jeg fik et værelse hos en enkefru Harris, der drev pensionat i Finsensgade på Nørrebro. Nogle dage før jul 1928 var kursus bestået med et rimeligt resultat.

Den 1. februar 1929 blev jeg forflyttet til Randers. På vej til toldkammeret gik jeg gennem Karolinegade, hvor jeg skulle bo hos værkfører Dahlsen. Her bemærkede jeg, at der på husmurene sad lange rækker af is. Gaden havde været oversvømmet, og så var det sat i med streng frost. Det hændte flere gange, mens jeg boede der, at der var oversvømmet. Så måtte man gå igennem nogle baggårde for at komme til tørt land. I Randers kunne jeg komme hjem næsten hver søndag, når jeg ikke var optaget af tjeneste.

Bryllup

Fra 1. juni 1930 blev jeg forflyttet til Holstebro, hvor jeg lejede et værelse hos skrædermester Harpøth i Allégade. Det passede mig ikke at arbejde i en by uden havn og dermed uden ekstraindtægter. Til gengæld havde Holstebro toldkammer en såkaldte benzinpige, en toldelev, hvis løn blev betalt af de nyindførte benzinafgifter. Hun hed Irena Kristensen og blev senere min kone, men der var lange udsigter til, at vi kunne gifte os. Blot at flytte sammen brugt man ikke dengang. Jeg blev først toldassistent i 1932 og ville jo også gerne et sted hen, hvor der var ekstraindtægter.

1. februar 1933 kom jeg til Sæby, hvor mit arbejde mest bestod i at opkræve

havnepenge hos fiskerne og have opsyn med den ikke særlig store skibsfart, en paketbåd med et par ugentlige anløb fra København med stykgods samt enkelte dampskibe med kul og koks fra England.

Den 1. august blev vi gift. Irena havde søgt sin afsked, og jeg havde fået ferie. Irenas forældre holdt et stort bryllup for os. Der var alle de, der kunne placeres i stuerne, også min kollega fra Holstebro, Harry Larsen, og mine forældre. Vi holdt en mindre ferie og skulle så tage vort eget hjem i Sæby i besiddelse.

Vi havde fundet en stuelejlighed i et hus, opført af »Københavnermureren«. Huslejen var 33 kr. om måneden. Der var to stuer, soveværelse og køkken med et stort indbygget spisekammer, som man brugte det dengang. Vi havde købt møbler hos snedkerfirmaet Brødrene Christensen i Sæby og et soveværelse fra en fabrik. Da mine sparepenge ikke slog til, havde jeg fået et lån i tjenestemændenes låneforening. De månedlige indtægter var ikke store, men det var også billigt at købe ind, 25 øre for sild og 50 øre for rødspætter. Røde pølser kostede 25 øre.

Der var en skibsbygger i Sæby, der byggede fiskerkuttere, så jeg rejste til Frederikshavn og fik en overtoldbetjent til at lære mig skibsmåling. Det lykkedes mig også at finde ud af arbejdet, som meget få assistenter i min tid har givet sig af med. Skibsbyggeren havde den skik, at bygherren skulle slå det sidste spiger i yderklædningen, der var fæstnet på spanterne. Han valgte gerne et meget ubekvemt sted under skibets bug, og både spiger og mukkert blev smurt med olie, hvilket resulterede

Et pudsigt »dobbeltfoto« af Anker Degn og hans kammerat på Holstebro toldkammer, Harry Larsen.

i, at bygherren kom til at tilføje sit nye skib nogle grimme buler i de glathøvlede planker. Da jeg havde målt mit første skib, forærede skibsbyggeren mig en nyskudt edderfugl, som vi døjede med i tre dage. Det var ikke rigtig noget for os.

En nat var en norsk kuldamper gået på grund 1/2 sømil udfor Sæby, og jeg blev sejlet derud for at plumbere spiritus og tobaksvarer. Derefter blev det besluttet, at paketbåden, der sejlede med stykgods Sæby-København, skulle hente en del af kullasten, for at dampere kunne komme fri af grunden. Da paketbåden nåede frem, gik jeg over i den for at komme i land. I nattens løb blæste det op til storm, og paketbåden gyngede frygteligt, særligt når lossebommen var på vej med en tønde kul. Skibene huggede mod hinanden, og paketbådens bovspryd blev revet af. Skibsbyggeren fik travlt næste dag, da begge skibe nåede i havn.

Et trist arbejde bestod i, at jeg hos restauratører og købmænd, der ikke betalte rettidigt, skulle inddrage næringsbrevet. Sæby tolddistrikt var meget stort, og kontrollen med spiritusbevillinger foregik i taxa eller med toget, hvis der var restanter langs Sæbybanen. Ofte gik jeg mellem et par stationer i ukendt, naturskønt terræn. Jeg husker en dejlig solskinsdag i oktober, hvor jeg passerede to flotte hestespand, der pløjede en mark. Jeg sagde til mig selv, at dette syn ville jeg huske.

Tilbage til Frederikshavn

Efter fire år i Sæby kunne jeg være bekendt at søge om forflyttelse. Jeg rejste over til tolddepartementet og frem-

Harry Larsen og »benzinpigen«, Irena Damgaard Kristensen, på Holstebro toldkammer ca. 1930. Harry Larsen sidder på stakke af banderoler, beregnet på et nyt slagtilbud fra Færchs Tobaksfabrikker, 200 gram tobak for 1 kr. Tobakken var fremstillet af fladvalsede tobaksstilke, behandlet med sovs. Banderolerne måtte på pulterkammeret, da der var til flere års forbrug. Irena Damgaard Kristensen blev i 1933 gift med Anker Degn.

førte mit ønske, som blev opfyldt, og i foråret 1936 flyttede vi til Frederikshavn. Vi fik en lejlighed på 1. sal hos købmand Kingo Pedersen, men den var meget forsømt, så vi fandt en anden i Th. Bergsgade hos herreekviperingshandler Halvor Pedersen. Huset var nyt, og der var centralvarme, hvilket

dog viste sig at være uheldigt, da krigens kom.

På toldkammeret var næsten alt arbejdet nyt. Den voksende passagertrafik på Sverige og Norge slugte en stor del af min fritid, men gav også betydelige ekstraindtægter. Vintrene 1939 og 1940 var meget strenge. Efter den 9. april blev det af og til nødvendigt at søge ly i kælderen, hvor der var sat kasser fyldt med sand i vinduerne, når de engelske fly passerede over os.

Livet var fyldt med usikkerhed og skræk for fremtiden. I forvejen var vore indtægter faldet meget, da passagertrafikken til Norge og Sverige ophørte. Så opdagede min kone, at fiskeskipper Winther var ved at bygge et hus i Finns-gade 18, hvor der skulle være kaminer, og der flyttede vi hen i efteråret 1941. Næste sommer blev det almindeligt at bore efter naturgas i 120 meters dybde. Det skulle vores vært også prøve. Han fandt virkelig gas og tilbød os, at vi kunne få det til rimelig pris både i kaminen og i køkkenet. Vi slog til og slap dermed for den stramme rationering af køkkengas.

Under besættelsen blev arbejdet på toldkammeret et ganske andet. Havnetjenesten bestod kun af tilsynet med de skibe, der lossede materialer til tyske befæstningsanlæg, og fortoldninger i vejerboden var der næsten ingen af. I stedet koncentreredes arbejdet om at kontrollere, at de erhvervsdrivende i byen og på landet havde svaret den 10 %'s afgift, der var blevet indført. Det viste sig hurtigt, at mange holdt store dele af omsætningen udenfor regnskaberne. På den måde slap de for at betale skat af hele omsætningen, og det blev heller ikke afsløret, at de havde

forhøjet priserne på gamle varer fra lageret. Vi skrev mange rapporter på overtrædelser og fik hvert kvartal udbetalt »bødeandele«, ofte 500 kr. Det gav råd til at købe tøj og andet, men der var intet udbud af varer, så vi følte os mere og mere forfordelt. Hertil bidrog, at adskillige forretningsdrivende med dårlig samvittighed ikke turde sælge til toldere.

Vi kørte nu tolddistriktet rundt på cykel for at efterse regnskaber. I uger opholdt vi os på Læsø, hvor opholdet undertiden blev forlænget, fordi der var kastet miner i Læsø rende. Da det blev småt med cykeldæk, tog vi ind på hotellet i Ålbæk eller andre steder, hvor vi kunne gå fra forretning til forretning.

Efterhånden blev Frederikshavn helt omgivet af minefelter, og tykke mure spærrede alle gader ned til havnen. På selve havnen var der overalt gravet store tønder med sprængstof ned, og også molerne var minerede. Efter invasionen blev modstandsbevægelsens medlemmer stadig mere dristige. En dag blev vi holdt op på toldkammeret, hvor der var 20-30 radiosendere deponeret, der stammede fra de danske Englandskuttere. Frihedskæmperne regnede med at få brug for dem under en invasion. Desværre havde der været nedkastning af våben i omegnen om natten, og tyskerne kontrollerede alle lastbiler på vejene. Frihedskæmperne blev standset i den stjålne lastbil, men slap alle væk. Vi så ofte nogle af »røverne« på gaden.

En dag kom en ung mand ind på toldkammeret og spurgte min kollega, om vi havde lyst til at se noget morsomt. Så gik han, og lidt efter eksploderede en at Switzers bugserbåde lige

Frederikshavn toldkammer en af de hårde isvintre, 1940, 1941 eller 1942, hvor man kunne gå over den islagte havn.

nedenfor toldkammeret. En anden gang gik det ud over kulkranen på kajen. En elektriker havde sagt til de tyske vagter, at han skulle reparere noget i førerhuset, men kort efter, at han var kommet ned, røg hele førerhuset i luften og kom ned som pindebrænde.

Ålborg

Efter befrielsen indførtes en ny 10 %'s afgift på salg af brugte biler. Det førte til mange sager, og en af dem nåede helt til landsretten i Viborg, hvor jeg mødte på toldvæsenets vegne. Der skulle jeg ofte komme senere. I 1946 vendte færgerne tilbage, og der opstod

et mægtigt smugleri af cigaretter. Den første færge kom klokken 5 om morgenen, og den sidste var vi ofte først færdig med ved 23-tiden. Vi mødte til næsten alle færger og måtte have afløser fra andre toldsteder. Sommerferie kunne vi ikke få før langt hen på efteråret. Idyllen var ved at gå af tjenesten i Frederikshavn.

Sommeren 1947 begyndte på samme måde. Jeg havde imidlertid fået alder til at blive overtoldassistent og søgte en stilling i Ålborg, som jeg fik. Problemet var at finde et sted at bo. Det så håbløst ud. Der var opstået en tendens til, at man skulle betale store dusører for at komme i betragtning. Den 1. maj måtte jeg flytte ind i et pulterkammer

på Vesterbro. Der var 6 pulterkamre oppe under taget, og på næsten alle værelser var der to beboere. På det fælles badeværelse var terrazzogulvet grønt af alger, og spejlet lignede en kalket væg. Jeg lånte en spand varmt vand af værten den første aften og rensede det. Men til ingen nytte. Det kom hurtigt til at se sådan ud igen. Dertil kom, at man måtte stå op klokken 5 for at undgå kø. Endelig var sommeren 1947 den varmeste i mange år, og luften under det sorte tagpap var ulideligt varm.

Heldigvis kunne jeg leje et værelse hos en kollegas mor i Vingårdsgade lige bag Budolfi kirke, hvis klokkespil jeg glædede mig over, når jeg var på værelset. Indtægterne i Ålborg var gode, omkring 300 kr. udover den faste løn om måneden. At det så gav noget nattjeneste, var en anden sag. Efter nogle måneder fik en anden tolder, der også havde søgt min stilling, en stilling i Løgstør, og hans værtinde, fru Sanden, godkendte mig som vordende lejer. Efter at have været adskilt i syv måneder flyttede vi ind på Røstrupvej 7 - bag bryggeriet Urban - den 1. december. En tre værelsers lejlighed uden bad, med én kakkellov og et meget koldt køkken, men mine ensomme aftenvandring og ture i Tivoli kunne høre op.

Mit første halve år i Ålborg havde jeg tilbragt i vejerboden, hvor der var nok at rive i. Så fulgte et halvt år i tobak, chokolade og motor, hvor der var middagspause 12-14. I nogle år vekslede jeg fredeligt mellem vejerbod og beskatning, men det ændrede sig, da jeg senere overtog »stærke drikke«, en tjeneste, der blev drevet på en for mig korrump

måde. Så snart tolderne viste sig på restauranterne, stod der meget hurtigt frokost med diverse på bordet. Der var endda en række restaurationer, hvor tolderne ringede og meddelte, hvornår de kom. Så var der det »helt store«.

Det var i 1949-50, at jeg kom i restaurationsbeskatningen, og jeg besluttede straks at udrydde denne slendrian. Jeg drøftede sagen med overkontrollør Mahler, der ganske delte min opfattelse. Der havde længe ikke været et rigtigt tolderbesøg i Klosterkroen, da værtinden ringede og bad os komme for at se på nogle varer, der var mærkeligt banderolerede. Mahler havde sagt til hende, at vi først kunne være der klokken 14 godt og vel. »Så er vi da ovre det tidspunkt, hvor der kan serveres frokost«, mente han, men han havde da indvilliget i at tage imod en kop kaffe. Det viste sig, at der fulgte rullepøsemadder med kaffen, og uden at vi kunne forhindre det, stod der pludselig et par snapse og derefter et par glas cognac. Vi ærgrede os, da vi gik tilbage til toldkammeret, men var enige om, at noget lignende skulle forhindres ved hårdhændet protest.

Kort efter vendte toldinspektør Holger Pedersen hjem fra København og berettede, at der i københavnske restauratørkredse var organiseret nærmest kollektiv afgiftsunddragelse som protest mod de høje afgifter. Han fortalte, at man i København fulgte efter ølvognene og talte hvor meget, der blev læsset af ved hver restauration. Desværre måtte jeg meddele toldinspektøren, at metoden var uanvendelig i Ålborg, hvor vi var kendt overalt, men at vi nok skulle finde andre måder, der gav det samme eller et bedre resultat.

Der gik kun kort tid, inden vi måtte bede »krisepolitiet« om hjælp. Jeg kan ikke gå i detaljer, men når vi havde fundet restauratører, der overtrådte loven, blev de tilsagt på Sct. Hans gades politistation. Her gik vi i gang med afhøringen, og når det tog sin tid med tilståelsen, blev restauratøren lukket inde i en celle med papir og blyant for at anslå sine meritter. En krisebetjent anså, at alt lykkedes bedst ud på nattens små timer. Nogle blev fængslet i grundlovsforhør, når vore beviser var gode nok, og alt i alt førte det til en mængde sager om overtrædelser til meget store beløb. Et par ældre toldassister var mine meget gode medarbejdere, først Svalgård og derefter Hebsgård.

Arbejdet medførte, at jeg fik mange tragiske menneskæbner ind på livet. Nogle bragtes til økonomisk ruin, andre mistede retten til at drive restauration. Det påvirkede mig stærkt og endte med et nervesammenbrud, som jeg måtte kæmpe med i flere år. Andre måtte overtage mit arbejde, men tolderfrokoster kunne vist siges at være bragt til ophør.

Slutsten: Århus

Jeg havde nået den alder, der berettigede til yderligere avancement, og havde også søgt nogle små chefembeder, der kunne tænkes at blive besat med en overtoldassistent. Det gav intet resultat. Så søgte jeg en stilling som kontrollør i Herning, nærmest for at de yngre ikke skulle rykke foran mig. Der var tre ældre ansøgere, men da det forlød, at de alle tre ville blive forbigåede, dalede mit humør. Indtægten i Her-

ning ville blive 2-3.000 mindre end i Ålborg.

Jeg fik stillingen i Herning og flyttede midt i maj 1954 ind på et værelse på en nedlagt gård. Fra 1. november fik jeg en rigtig lejlighed, velindrettet med centralvarme og badeværelse, hvor vi allesammen kunne bo. Arbejdet på toldkammeret passede mig udmærket. Det halve år i vejerboden, hvor der var utroligt mange fortoldninger, det andet halve år i virksomhedskontrollen. Et par gange om ugen var der ekspedition i Ikast.

Efter tre år i Herning fik jeg i 1957 den samme stilling i Århus. Også her startede jeg med at bo på værelse – i Kaløgade – inden hele familien kunne flytte ind i en lejlighed på Illerupvej. Den viste sig nu hurtigt ikke at være ideel. Det var et elementbyggeri med utætte rør i lofter og gulve, så der var rindende vand i alle værelser.

En aften var der averteret et hus til salg på Nordkapvej. Næste morgen var jeg nede at se på det. Det var midt i oktober, og jeg glemmer ikke et ahorntræ i alle efterårets farver. Om aftenen var jeg atter sammen med min kone nede at tage det nøjere i øjesyn. Det endte med, at vi købte det. Der var to stuer, køkken og entré, desuden et udhus. På 1. sal tre soveværelser, badeværelse og pulterrum. Vi kunne lige være der. Jeg stod til havnetjeneste med en ganske kort frokostpause og fik meget travlt med at ordne købet i sparekassen.

Vi flyttede ind den 12. november. Kort efter var jeg på to ugers kursus i København om Bruxelles-nomenclaturen, der skulle anvendes i den danske toldlov nogle måneder senere. Det før-

te til lidt forviklinger, da jeg kom hjem og skulle vække de rigtige unger til de rigtige klokkeslet. Jeg var endnu ikke blevet fortrolig med husets indretning, og børnene havde skiftet værelser under mit fravær.

Kurset i København førte til, at jeg blev sendt rundt til andre toldsteder

for at bistå personalet med de nye problemer. Jeg deltog i flere kurser om den nye toldlov og om tilslutningen til EF. Undervejs fulgte udnævnelser til overkontrollør, vicetoldinspektør og, da jeg fyldte 60, toldinspektør. Når jeg ser tilbage, er tiden gået på en for mig ubegribelig måde.

Toldassistent Jeff Nielsen, der fandt sangen om Christian IV's værditold i et antikvariat, fotograferet på kajen foran Københavns Søndre Toldbod iført toldvæsenets nye uniform af 1949 (Told • Skat-museet).

Toldloven af 29. marts 1924 og Christian IV

af Vagn Vinje

Toldloven af 1908 var håbløst forældet. Allerede i 1921 blev der i rigsdagen fremsat forslag om en ny toldlov, men forslaget faldt.¹ Som nødløsning fik man vedtaget nogle få toldforhøjelser på luksusvarer, men i efteråret 1923 fremsatte regeringen atter forslag om en ny toldlov.

Forslaget blev studeret særdeles grundigt i det københavnske toldopsyn, hvor man så frem til at slippe af med et helt kludetæppe af tilføjelser og ændringer til den gamle toldlov. I stedet ønskede man en ny tarif, hvor alle toldsatser var samlet. På dette punkt blev opsynstolderne ikke skuffede, men der var en anden omstændighed, som de bestemt ikke brød sig om. Værditoldsatser var noget af det værste, opsynstolderne vidste. 1908-loven havde indeholdt 15 værditoldpositioner, hovedsaglig på varer, man ikke ret tit stødte på i dagligdagen, men i det nye forslag stod man overfor omkring 50 værditoldsatser på varer, som hyppigt blev fortoldet.

Uviljen mod de mange værditoldsatser afspejles på en pudsig måde i en sang, som min gode ven, toldinspektør H. Jeff Nielsen (1912-1982), fandt i en bog, han havde købt i et antikvariat. Det var en nydelig, bogtrykt sag med en drabelig titel på forsiden: »Regna

firmat pietas. Lidt gammel toldlovshistorie, gengivet af en heterodoks quasi-historiker, 1923«. Sangen fingerer, at Christian IV pålægger sin rentemester at skrive en ny toldlov, der kunne give flere penge i statskassen. Rentemesterens forslag viser sig imidlertid at være baseret på værditoldsatser, hvilket hensætter kongen i raseri. I femte vers hedder det:

Men ak, hans audiens
blev kort, det kan nok hænds.
For kongen blev perpleks.
»Det byder du din rex!
Hvad er det for en lov,
vil du mon holde sjov?
Told af værdi, nej holdt! Den er
for grov.
Du skulle skaffe mønt til landets-
velog laver så en lov, der så min sæ'l
kun fordrer an bedrag af Mons og
Mads.
Åh, regna firmat pietas!«

Til sidst sætter kongen sig ned og skriver selv en ny toldtarif, »hvor han den gamle told / forhøjed' manglefold«.

Jeff Nielsen havde været formand for De Københavnske Toldkontrollørers Forening og mente, at sangen havde været forfattet til foreningens årlige møde i december 1923. Det er sikkert

rigtigt. Forfatterens fiktion om, at der på Christian IV's tid skulle være udarbejdet et værditoldforslag er naturligvis det rene vrøvl. Der forekommer i de mange toldtariffer i årene op til 1908 kun få værditoldsatser, undertiden i slutpositionen under unævnte varer. I al sin uvidenhed har sangskriveren nok haft en rimelig fornemmelse af, at man i de gode, gamle dage undgik værditoldsatser.

Det havde sine grunde. Man vidste hvor vanskeligt, det var at få fastslået en pålidelig værdi. I en næsten papirløs tid, hvor handeler afgjordes ved håndslag, ville det være umuligt at dokumentere købsprisen. Når tariffen foreskrev en værditoldsats, skulle skipperen eller købmanden naturligvis angive en værdi, men hvorledes skulle tolderen kontrollere oplysningen?

I 1908-toldlovens § 8 hed det blot, at indførelsen »så vidt muligt« skulle bekræfte sin værdiangivelse ved at fremlægge faktura, konnossement eller deslige. Først 1924-loven fastslår i § 8 stk. 2, at klarereren skal afgive et duplikat af fakturaen, og det specificeres nøje hvilke oplysninger, fakturaen skulle indeholde. Klarereren – i praksis importøren – skulle under strafansvar forsyne fakturaen med en højtidelig bekræftelse.

Den intense uvilje mod værditold er ikke svær at forstå for den, der har arbejdet med den. Desuden har jeg i mine ti år i det københavnske toldopsyn (1945-1954) kendt mange toldere, der havde oplevet indførelsen af 1924-tariffen, som endda i de følgende år fik udvidet antallet af værditoldsatser ganske betydeligt. I langt større omfang end ved væggtoldvarerne skulle alt pak-

kes ud og tælles op for at sikre, at de frembudte varer nu også stemte overens med fakturaen. Hertil kom de besværlige omregninger af udenlandsk valuta. Man havde jo ikke regnemaskiner. Kontrollen af fragtbeløb var mindre besværlig. Fragtbrev eller konossement var næsten altid for hånden, men forsikringsbeløbene var svære at få dokumenteret. De blev som regel udregnet fra en generalpolice eller en forsikringsbog, som importørerne nødigt udleverede til speditørerne.

Endnu en faktor gjorde sig særligt gældende i overopsynet. Man brød sig ikke om fornemmelsen af, at der blev kigget over skulderen, når man fortoldede. De afleverede duplikatfakturaer skulle påføres det løbenummer i tariffen, som varerne var henført under. Det betød, at nævenyttige kolleger havde mulighed for at øve kontrol. Her var væggtolden ganske anderledes. Når fortoldningsangivelserne var afsluttet – underskrevet af toldassistent og toldkontrollør og tolden betalt – var der ikke mere at snakke om. I fakturakontrollen, hvor disse duplikatfakturaer havnede, interesserede man sig udelukkende for toldværdierne og så godt som aldrig for tarifieringen. Med mindre fejlen var så eklatant, at den ikke lod sig overse.

Note

1. Jf. Dansk Toldhistorie IV (Anders Monrad Møller). Kbh. 1990 s. 197-209.

Mit »foreningspamperi« 1946-1971

af Edith Landsmann

Jeg er født i 1908 på en stor familiegård ved Ringsted, hvor også min mor og min morfar var født, men min far havde været Christianshavnerdreng og tilbragt en pragtfuld barndom omkring kanalerne. Han længtes tilbage, selv om hans far havde sparet i årevis for at kunne købe sig en gård i nærheden af den, hvor min mor var fra, så jeg blev københavner, førend jeg var fyldt 1 år. Jeg har, lige fra jeg var barn og stor spejderpige, været udadventt og interesseret i andres gøren og laden – kortere sagt, godt nysgerrig. Da jeg blev 18 år, fortsatte jeg som flokassistent for ulveunger og havde nogle sjove år med oplevelser blandt friske, glade drenge på 7 til 12 år. Som 23-årig blev jeg gift, selvfølgelig med en spejder, og i 1936 startede vi vort eget lille korps med en dreng, og senere udvidede vi med en til i 1943. Det blev til et par fornuftige drenge, så da de kom i skole, begyndte jeg at have lyst til at blande mig lidt i det »pulveriserende« liv.

Som kontorist i Nørrebro og Frederiksberg toldforvaltninger havde jeg gennem mange år hver måned den pligt at tage på Toldboden med den månedlige ekstrakt og at indbetale havnepenge til havnevæsenet. Jeg traf uundgåeligt de andre kontorister i overtoldinspektoratet for København, og en dag spurgt de to kontorister i »pianokassen« mig om, hvorfor jeg

ikke var medlem af 5. kreds. Det kunne jeg ikke rigtigt svare på. Jeg vidste godt, at det toldfaglige personale havde nogle foreninger, men ingen havde nogensinde fortalt mig, at kontoristerne også havde. Jeg sagde en dag til dem, at det i grunden havde undret mig, at vi kontorister ikke blev uddannet, og så fik de mig hurtigt gjort interesseret.

Efter krigen skulle Toldtatsforeningen holde delegeretmøde, og der syntes de, at jeg skulle melde mig som delegeret. I foråret 1946 var jeg så til generalforsamling i 5. kreds, og da formanden, frk. Ayoe Loehr, ønskede at gå af, blev frk. Karen Meulengracht, kaldet Molly, valgt til formand, og jeg blev valgt ind i bestyrelsen. Efterhånden blev jeg fast inventar ved delegeretmøderne, og et godt, langt samarbejde med Molly begyndte. Ved bestyrelsens konstitution valgtes jeg til næstformand, fordi Molly boede i Ålborg og var tjenstgørende på Ålborg toldkammer. Så var det praktisk at have en københavnsk næstformand.

Det blev nogle begivenhedsrige år. I protokollen kunne vi læse, at den forrige bestyrelse fra foreningens start i 1935 havde ønsket en uddannelse af kontorpersonalet af de samme grunde, som vi gik ind for. Det var utilfredsstilende, at vi ingen baggrund havde for at udføre dette eller hint arbejde. End-

da skulle vi oplære toldelever og kontoristaspiranter. Vi fortsatte ihærdigt arbejdet i et tæt samarbejde med Toldetatsforeningen, og endelig opnåede vi det gode resultat, oprettelsen af et kontoristkursus. Det første gennemførtes i september 1953. Det følte som en landvinding.

I de 13 år, Molly var formand, holdt vi vore bestyrelsesmøder i Pigespejderhuset. De var ikke kedelige, og bestyrelsesmedlemmerne blev genvalgt år efter år. Da Molly ikke syntes, hun orkede alt det rejseri fra Ålborg, blev jeg valgt som formand. Jeg holdt kontakten med Molly ved lige, selv om vi som pensionister ikke havde anledning til at mødes andet end i telefonen.

I 1954 blev der nedsat en tjenestemandskommission, der skulle reformere lønninger og advancementer. Det mente vi var lige noget for toldvæsenets kontorister, og heri var Toldetatsforeningen enig. Jeg var dengang også medlem af Dansk Kvindesamfund, og der nedsatte man en tjenestemandsgruppe, der skulle varetage kvindernes interesser. Det var nu mest de akademiske medlemmer, der førte ordet, og formanden var selvfølgelig akademiker. Vi var kun to i gruppen, der var kontorister, en fra DSB og så mig, men vi holdt os selsagt ikke tilbage i diskussionen.

På et offentligt møde, der blev transmitteret i radioen, forløb Kvindesamfundets akademiske formand sig, da hun udtalte, at det ikke var så nødvendigt for statens kontoristgrupper at opnå forbedringer. Det vigtigste var, at akademikerne fik advancementsmuligheder. Det var jo ikke særlig heldigt, så hun blev afsat. Dansk Kvindesamfund

havde netop modtaget indbydelser fra Lønningskommissionen, så der måtte vælges andre, og vi to kontorister blev udpeget. Det foregik i Nationalmuseets store mødesal, og helt glad var jeg i hvert fald ikke. Men det hjalp, da jeg så, at jeg kendte et af kommissionens medlemmer, toldforvalter Baagøe fra Fredericia, der var hovedbestyrelsesmedlem af Toldetatsforeningen. Han var ovenikøbet folketingsmedlem for de konservative. Det lykkedes heldigvis for mig at føle mig lidt mere tryk og som ordfører for Dansk Kvindesamfund at få fremført både de kvindelige akademikers og kontoristers ønsker. Senere fik jeg på et delegeretmøde i Toldetaten ros af Baagøe.

Lønningskommissionens arbejde sluttede i 1958 og førte til advancementer til »kontorassistenter« og til højere løn. Det var herligt. Vort kursus kom til at hedde kontorassistentkursus, og vi var virkelig glade. Kvindesamfundets formand, Lis Groes, bad mig medvirke i en radioudsendelse om kommissionens arbejde, og det gik vist meget godt. Den blev sendt en lørdag eftermiddag, som dengang var kontortid til klokken 17, men toldforvalter Richard Petersen lejede resolut et radioapparat, så vi alle kunne høre udsendelsen. Det var sært at høre sin egen stemme.

Et halvt årstid efter, at den nye lønningslov var trådt i kraft, viste der sig en lille, kedelig detalje, som HK havde gennemført uden, at tjenestemændenes forhandlere opdagede det. Hvis man kom fra det private erhvervsliv med en læringeuddannelse og blev overenskomstansat i staten, altså uden fastansættelse og pension, så fik man en højere lønplacering end tjenestemænd-

En glad og stolt Edith Landsmann ses midt mellem kolleger ved Nørrebro's toldkammer i København i august 1939. T.v. står fru V. de Renouard og pakhusformand A. Gerhardt, t.h. Byrge Rasmussen og toldforvalter Thorup (Told • Skat-museet).

ene. Det kunne vi ikke leve med. Vi gav os straks til at tale med Toldetatsforeningen og fremsatte ønsker om, at man forsøgte at opnå ret til lærlingeud-

dannelse i toldvæsenet. Nu begyndte et kæmpearbejde med at trække i de rigtige tråde i tolddirektoratet og andre steder, hvor Etatsforeningen havde indfly-

delse. Det lykkedes i 1963 at opnå anerkendelse til lærlingeuddannelse i toldvæsenet, men ikke i DSB eller postvæsenet.

Min næste store oplevelse som formand for 5. kreds kom, da statsminister Jens Otto Krag i 1965 nedsatte en kvindekommision, der skulle undersøge kvindernes stilling i samfundet. Fællesrådet for Danske Tjenestemand- og Funktionærorganisationer valgte mig,

og jeg kom i det udvalg om arbejdsforhold, der skulle undersøge, om kvinder havde en formel og en reel ligestilling på arbejdsmarkedet. Vi var ti medlemmer, to sekretærer og fabriksinspektør, fru Vilfred Jensen, som formand. Af syv grupper var min i 1972 først færdig med sin betænkning. Da havde jeg i 1971 taget min afsked i toldvæsenet. Hele arbejdet endte med det, vi i dag kalder ligestillingsrådet.

»Men da vil nogle kræve, at det skal være uden ben«

af Mikael Venge

11-1200-tallets ledingsskat hører til et af de mest omstridte spørgsmål i Valdemarstidens Danmarkshistorie. At søleding var et vigtigt krigsinstrument, når der skulle organiseres flådetogter mod England, Norge, venderne eller Estland, synes oplagt, men også, at ledning i samtiden ofte betød en skat, en ledingsafløsning i naturalier, som kongen indkasserede i stedet for krigstjeneste. Ledningen reguleres detaljeret i landskabslovene og burde fremtræde stjerneklar, selv om skånske ledingsret lader spørgsmålet stå åbent, om bene skulle regnes med, når man vejede de slagtede okser, får og svin, der indgik i provianten. Men menes nu krigs- eller skatteleding? Og var ledningen beregnet på forsvar eller angreb? Hver ny generation af middelalderhistorikere giver sine svar.

Senest Niels Lund i en disputats, hvis titel vist er for de indviede, men i følge undertitlen handler om hær og samfund i Danmark i ældre middelalder. Svæver bogens emne lidt i det uvisse, rummer den til gengæld mange enkelte, tænksomme og begavede betragtninger, om end forbindelsen fra de lange, indledende betragtninger over romersk kejsertid, mero- og karolingertid til Valdemarernes tidsalder er svær at få øje på. Niels Lund gør gen-

tagne gange opmærksom på, at den danske ledingsordning minder om den svenske, men det bliver man jo heller ikke klogere af. Har en af parterne kopieret den anden, eller skyldes ligheden basale fælles træk i det germanske Norden?

Lund havde nok gjort det lettere for læseren, hvis han var startet i 1160'erne, hvor den egentlige ledingsordning, som vi kender fra landskabslovene, og som primært var defensiv, efter hans opfattelse tog sin begyndelse. At oprøret mod Knud den Hellige 1086 udtrykte en reaktion mod kongens hårdhændede politik, virker troligt, men tør man virkelig fæstne lid til Roskildekrønikens flere generationer senere oplysning om den mystiske nefgæld som oprørets årsag? Den samtidige Ælnoth giver jo helt andre forklaringer. Her som senere i 1100-tallet havde det nok været en fordel at holde det politiske spil ude fra ledingsordningen. Det er jo ikke givet, at der er nogen forbindelse. Det kan være svært nok at se forbindelsen mellem landskabslovenes paragraffer og de foregående årtiers krigstogter.

Den gode anmelder begynder på side 1 og pløjer sig i løbet af nogle timer eller dage eller uger møjsommeligt igennem det udslagne værk. Sådan gør

jeg selv, sagt helt uden pral. Vist simpelthen af mangel på fantasi. En mere dreven kollega sagde engang med alle tegn på rædsel: »Du læser da ikke bøgerne?« I dette tilfælde fortrød jeg faktisk, at jeg ikke havde været lidt frækkere og i al hast »skimmet« Niels Lunds bog på den måde, som min anmelder-kollega dengang demonstrerede for mig (omtrent som man blander et spil kort). Så ville mit blik måske være faldet på bogens sidste seks-syv linier, for her sker der pludselig noget spændende.

Lund fastslår til allersidst i bogen (s. 290), at Valdemarernes leding var en del af en samlet forsvarsindsats, der indbefattede det velkendte borgbyggeri, opførelsen af Valdemarsmuren og opretholdelsen af en permanent krigsflåde. Først under Valdemar den Store og hans sønner magtede man rent administrativt at lægge en byrde som ledingsordningen på de danske bønder, og i bogens sidste sætning henviser Lund til den jyske guldvurdering og den sjællandske skyldvurdering – åbenbart statsmagtens instrumenter ved opkrævnings af ledingen. Lund udtrykker sig lidt anderledes i mindre velklingende forholdsordsled, men meningen er vist den her foreslåede. Blot ærgerligt, at han ikke har vendt bøtten og lagt de klare betragtninger til grund for sin fremstilling. Som når man planlægger en skattejagt, er det altså for læseren ubetinget en fordel at starte bagfra.

Følger man denne fremgangsmåde, udebliver belønningen heller ikke. Lund anvender drevent teknikken at referere andre forskeres standpunkter, tilsyneladende gravalvorligt, for der-

næst brat at rive gulvtæppet væk under dem ved et kritisk spørgsmål. Således afliver han den ellers morsomme teori, Ole Crumlin-Pedersen har fremsat om, at et af Skuldelev-skibene, der viste sig at være et overraskende tarveligt genbrugs-byggeri, holdt længst muligt i live ved småreparationer, måtte være et ledingsskib – en pligtydelse, bygget af et modvilligt mandskab. Niels Lund henviser nøgternt til, at mandskabet normalt ikke byggede skibene.

Lund viger end ikke tilbage for at anfægte de største koryfæers autoritet. I sin berømmede afhandling om ledingsafløsningen slog Arup ned på Valdemarårbogens oplysning om, at ledingen nedlagdes 1213, som han antog sigtede til indførelsen af skatteleding. Her mener Lund blot, at der refereres til et enkelt, aflyst ledingstogt, men hvorfor så den bombastiske overskrift i Valdemarårbogen? Her udbasneres nyheden nærmest som en sensation. Arups tolkning hænger logisk sammen, mens det forekommer mig, at Lunds bygger på nogle lidet sandsynlige forestillinger om et dansk ledingstogt til Flandern. Det havde den ellers meget velformulerede Valdemarårbog nok fundet ud af at meddele, hvis det var det, den ville fortælle.

Langt mere plausibel virker Lunds kritik af Arup på andre punkter. Den radikale historiker brød sig mildt sagt ikke om militæret, men Lund har nok ret i, at ledingen også efter 1213 bibeholdt en militær dimension. Jeg har heller ikke noget imod at tage afsked med Arups forkætrede havnebonde – en art skattefrie under-herremænd – til fordel for Lunds spændende nytolkning, at ledingens grundenhed var vel-

stående storbønder, der svarede for deres egen havne, hvorimod »sammenskudsgildet«, vi kender fra landskabslovene, betegner en nyere udvikling.

Ingen tvivl om, at vor ældste, fiskale og militære Danmarkshistorie på mange punkter må revideres i lyset af Lunds disputats. Når anmelderen allerede har luftet nogen utilfredshed med fremstillingens form, bør det retfærdigvis tilføjes, at Lunds erklærede emne netop ikke – som vi kunne tænke os – er ledingsskatten, men krigsledingen. Hvilke militære ressourcer stod til rådighed for den danske konge, spørger han (s. 25). Svaret tilhører i mindre grad skattehistorien, men er naturligvis også spændende set fra denne synsvinkel. Det militære system var nøje reguleret, og det samme gælder tydeligt beskatningen.

Niels Lund fremlægger ganske stilfærdigt adskillige nytolkninger, som i hvert fald får det til at gibbe i anmelderen. Nævnt er allerede nefgælden, Lunds tanke om, at oprøret mod Knud den Hellige skyldtes forsøget på at indføre en almindelig personskat. Men er det særlig sandsynligt, at Knud skulle være faldet på noget, der under senere, svagere konger ses at være en uomtvistet realitet? Den kongelig ret, kongemagtens faste provenu af bønderne, forekommer uden ståhej af nogen art under konger som Niels og Erik Lam, og Lund gør selv glimrende rede for, hvorledes man kan følge beskatningen i de fritagelser, der efterhånden blev de gejstlige stiftelser til del.

Lund underbygger sin teori ved at drage sammenhængen mellem det aflyste Englandstog og oprøret i tvivl, men

det er vel ikke så mærkeligt, at Ælnoth i sin krønike, der promoverer kongehelgenen, nedtoner den konkrete, politiske baggrund for oprøret. Et mislykket erobringstogt var måske ikke den bedste adkomst til helgenværdighed. Mellem de to umiskendelige politiske kriser i Knuds regeringstid, ledingsflådens opløsning og oprøret, har Ælnoth indskudt et opbyggeligt stykke om Knuds kirkepolitik som oprørrets egentlige årsag, som nok kan skrives på helgendyrkelsens konto. Ælnoth var jo klerk i Odense. Hans krønike er tydeligt båret af stor indsigt, men den »happy ending«, han har udstyret Englandstoget med, hvor alle sejler glade hjem, virker påklistet. Rent kronologisk er der vel heller ikke plads til to, adskilte politiske kriser i Knuds sidste regeringsår. Endelig, hvis man tør påkalde logikken, svækker det Lunds hypotese, at han må inddrage en noget søgt teori som forklaring, når nu den notoriske fiasko for Englandstoget rækker.

Endnu en dristig og original tolkning, som imidlertid får anmelderen til at stejle, er Lunds forsøg på at øjne rigtige, konkrete skibe i Hallandslistens opremsning af »skiben« – af alle hidtidige historikere opfattet som ledingsdistrikter. Anmelderen har netop i al beskedenhed givet en rent fiskal tolkning af dette berømte indslag i Kong Valdemars Jordebog (Zise 1995 s. 106-108), men Lund mener i fuldt alvor, at der er tale om faktiske skibe og deres styresmænd, når der under hvert herred (på latin) nævnes et par skibe, indehaverens navn og antallet af »havne«.

Lund glemmer vist for det første Hallandslistens facit, der sætter lighedstegn mellem antallet af havne og mark

sølv. Dernæst citerer han vel et par skiben og nævner havnetallet, men pudsigst nok kun de lige. Som man kunne forvente, rummer halvdelen af de hallandske skiben et ulige antal havne – naturligt, hvis der er tale om skattedistrikter, men ret naturstridigt, hvis der skulle menes åretollerne på et konkret skib. Tanken om, at man engang i 1230'erne i det kongelige kancelli anvendte pergament på at opregne tonnagen i en række hallandske snekker, virker da også absurd. Hvilken garanti havde man i kancelliet for, at skibene ikke var sprunget læk eller rådnet op, før blækket blev tørt?

Når de afvigende meninger er lufter, må Lund ubetinget roses for at ruske op i gammel vanetænkning. Hans mange eksempler demonstrerer overbevisende, hvor ivrige de gejstlige stiftelser var for at undslippe skattepligten og systemets forbavsende fleksibilitet. Når kronen og de store skatteydere forhandlede sig til rette om skattebyrden, kunne færgefart eller jordegods indgå i »slutopgørelsen«. St. Peders kloster ved Næstved påtog sig først at overføre kongen og hans hof over Storstrømmen – andre skatteydere hang utvivlsomt på Storebæltsoverfarten – men endte med at afstå et større jordegods på Møn for

at sikre skattefriheden. Som altså i virkeligheden indebar, at skatten gik i klosters egen lomme.

Niels Lunds sobre fremstilling og hans originale synspunkter vil for altid gøre hans disputats til et af standardværkerne om Danmarks ældre middelalder.

Niels Lund: Lid, leding og landeværn. Hær og samfund i Danmark i ældre middelalder. Roskilde, Vikingeskibshallen 1996.

Foreningsnyt

Intet nyt er desværre ikke altid godt nyt. 1997 blev ikke året, der så Told•Skat-Museet nyetableret i stilfulde, historiske omgivelser, men vi er stærke i troen, så en dag står »paladset« der uden tvivl. Told•Skat-Museets Venner holder som

sædvanlig generalforsamling en time før selskabet. Om os selv kun dette, at både formand og fire bestyrelsesmedlemmer er på valg, men at det ser ud til, at de alle fem skulle være villige til genvalg.

Generalforsamling

Told- og Skattehistorisk Selskab indkalder herved til generalforsamling tirsdag den 22. september kl. 16.00 i Told- og Skattestyrelsens kantine, Østbanegade 123, København.

Dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Beretning om virksomheden
3. Regnskab 1997-1998
4. Valg af bestyrelsesmedlemmer, suppleant og revisorer.
 - a. formand
 - b. 4 bestyrelsesmedlemmer
 - c. 2 bestyrelsessuppleanter
 - d. 2 revisorer
 - e. 1 revisorsuppleant
5. Fastsættelse af kontingent
6. Indkomne forslag
7. Eventuelt

Efter generalforsamlingen byder selskabet på en forfriskning.

Bestyrelsen

Indhold

Forord og forside 3

Arni Daniel Juliusson:

Skatter og godsdrift i 15-1600-
tallets Island..... 7

Mogens Lau:

Rønnes gamle toldkammer.... 13

Anker H. Degn:

Erindringer fra jyske toldsteder.. 23

Vagn Vinje:

Toldloven af 29. marts 1924 og
Christian IV..... 33

Edith Landsmann:

Mit »foreningspamperi« 1946-
1971..... 35

Mikael Venge:

»Men da vil nogle kræve, at det
skal være uden ben«..... 39

Foreningsnyt og generalforsam-
ling..... 43

